

**TISZA ISTVÁN
KÖZGAZDASÁGI ÉS PÉNZÜGYI
ÉRTEKEZÉSEI.**

ÍRTA: ILLYEFALVY VITÉZ GÉZA

É S MÉG VANNAK, akik a lélek halhatatlanságát tagadják. Pedig, ha önmagukban nem is érzik, az emberi szellem kimagasló képviselőinél láthatják annak időközön és tereken erőtevő hatalmát. Hát azzal, hogy orgyilkos kezek kioltották a mi nagy nemzeti mártírunk testi életét, megölték-e szellemét, amelyik annyi nagyszerű alkotásában ma is előttünk áll s köztünk él tovább. Már életében nem egy ember volt csupán, belőle nem egy egyén szólott, hanem a magyar nemzet életének és lelkületének kifejezője, inkarnációja volt ő, ahogyan a világszellem is földi munkájában az ember testét vette magára. Gróf Tisza István valóban az égből elorzott tűz melegével tenyészetet fakasztó hazaszeretet emberi formát öltött eszménye volt, aki előtt mindig az összeség, a nemzet boldogsága lebegett. Ennek érdekében tartotta meggyőző és ellenállhatatlan erejű beszédeit, írta meg látnoki tehetséget lehelő cikkeit, lelkének legszebb virágait, életadó magvait ültetve szét a szeretett haza földjében s bár durva kezek sokszor kitépték vagy dudvával nyomták el a nemes magból rügyező sarjakat, de hogy most is, halála 10 éves fordulóján annyi sok ezerrel együtt dobbanó szívvel reá emlékezünk, nyilvánvaló bizonyosság amellet, hogy azért a mag sokszor termékeny talajba hullt. Engem ért a megtiszteltetés, hogy a számos munkatér közül, melyen buzgón szántott-vetett, gazdasági és pénzügyi nézeteit, lelkes tanácsait ismeressem. Nehéz feladat ő hozzá s munkájához méltó cikkben számolni be erről, annál is inkább, mert nagyon nehéz volna megmondani, hogy hol volt ő dicsőbb, hol volt nagyobb, mikor a politikai harcok lángoló tűzében vagy a magyar gazda szelíd tűzhelyénél bocsátotta szárnyra mindig bölcs s mindig igazságot kereső gondolatait s így melyik munkakörben megrajzolt alakja tükrözi vissza jobban az ő alakját, lelkének nagyságát? Mégis talán itt, közgazdasági és pénzügyi tevékenységében rajzolható

meg legjobban az ő benső lelkivilága¹, az izzó lelkű magyar, az ecce homo. S nehéz feladatomat nagyon meg fogja könnyíteni magyar szívem szeretete a nagy halott iránt és az ő nagyszerű munkáiból kiáradó szellem útbaigazító ereje. Csak össze kell szednem – mint a virágról a mézet – az ő lelkes munkáiban elhintett szellemkincseit s már ebben a beszédes gyűjteményben előttünk áll az ő nemes alakja.

Gróf Tisza István kimondhatatlan honszerelme kiterjed minden kérdésre, amivel nemzetét jobbá, gazdagabbá, boldogabbá tehetné. S hogy ő bármely irányú vizsgálódásaiban az egészet, az összeséget a maga egységében kívánta boldogítani, ennek bizonyossága az, hogy akármelyik cikkét olvassuk, rögtön szembetűnik, hogy mindenikben igyekszik mindig valami átfogó, alapvető elvet, mindenkire érvényes igazságot leszögezni, amelyre az összeséget boldogabbá tevő jövő felépíthető. Úgy történelmi, mint választójogi s általában politikai, úgyszintén gazdasági és pénzügyi tanulmányaiban, naplószerű feljegyzéseiben ott látjuk a nagy nemzetvezért, aki a maga erős hitével, bízó lelkével s szinte földöntúli honszerelmével hitet, reménységet akar önteni a haza összes polgáraiba. Legjobban érdeklő azonban valamennyi téma közt a haza maradandó alkateleme, az édes hazai föld, mint amely – ahogy egykor Antheusnak – egyedül tud új erőt adni az élet által letiprott egyeseknek. Leghosszabb tanulmányát is az agrárkérdésnek szenteli, melyre másutt is vissza-visszatér, mint az ifjú lélek első szerelméhez.

„Magyar agrárpolitika” című tanulmányában helyes tudományos érzékkel a gazdasági élet seismographjából, az árviszonyokból indul ki, mint amelyek a gazdálkodás összes mozzanatainak keresztmetszetét, dinamikus hatását in concreto mutatják be és határozók annak további alakulására. De ezt a kérdést is az optimista lélek szemüvegén át, a magyar nép erkölcsi erejébe vetett bizalommal tárgyalja, midőn a 80-as évek alacsony búzaárainak sötét ködén keresztül is a hajnal hasadását, a fejlődés megindulását látja, mely „örvendetes tény – úgymond – a magyar gazdaosztály szellemi és erkölcsi tulajdonainak köszönhető”.¹ Milyen izzó magyar lélek! – A 70-es évek rossz termései által előidézett túl magas terményárakban fejlesztésre ösztönző erőt, az okszerű gazdálkodást elvető magot lát. Ugyanúgy az ébresztőt, a Talpra magyar szavát halljuk kicsendülni az árdepresszió súlyos idejében írott cikkéből is. S a tudás és szakértelem mily gazdagságát árulja el egyes konkrét megállapításaiban! Minden mondata, minden szava a tiszta és a gyakorlati értelem világosságát ragyogtatja meg, folyton büszke dicssel hirdetve a maga fajtájának nagy-

¹ Magyar agrárpolitika. Előszó.

szerű képességeit, mikor így szól „Jogos büszkeséggel tekinthetünk vissza e küzdelemre, fajunk szívósságának és tetterejének fényes és a jövőre biztató tanújele ez.”¹ S midőn sастekintetű lelki szemeivel felismeri azokat a biztató jeleket, beszélő bizonyságokat, amelyek gazdasági életünk fellendülését mutatják, önkéntelenül is tanúságot szolgáltat amellet, hogy mily alkotónak és áldásosnak kellett lenni annak a munkának, mily bölcsnek annak a politikának, amivel ő a nemzetet Kánaán felé akarta vezetni s eszméltre hívni, önmaga megbecsülésére ébreszteni.

A nagy koncepciójú államférfiú és kiváló közgazdász mellett ott látjuk mindenütt a kis emberek igaz barátját. A világszic viszonyainak figyelemmel kísérése mellett gondja kiterjed a legkisebb és legszegényebb háztartásra is, melynek „elhullott malaca alig pótolható érzékeny csapás a föld népére”.

Mint a társadalom hűségcs munkása és törhetetlen híve, bölcsészeti megállapításaiban főleg a történeti materializmus igaztalan és brutális tanításai ellen fordul. Összes gazdasági tanításait aranyfonálként mindenütt a tiszta ethikum, az égbenyúló emberszeretet melege ragyogja át. S ezért nem véletlennek, de isteni rendeltetésűnek tartom azt, hogy ennek a magasztos lelkületű, a társadalmi élet szellemétől áthatott nagy gondolkodónak éppen a történeti materializmus tendenciózus tanításait a maguk durva szélsőségeiben érvényesíteni akaró forradalom áldozatául kellett esnie. Ezért lett ő nagyobb halálában, mint életében volt s vált egy politikai párt vezéréből az egész nemzet által gyászolt szellemvezérré. S az a férfiú, aki mint politikus és ethikus a társadalom kettős alappillérenek, a jognak és erkölcsnek szent és sérthetetlen és örök voltát hirdeti, mint közgazdász a haladás hirdetője és minden retrograd lépés ellenzője. Az ő nagy lelke – midőn a múltba pillant – egyszerűsmind a jövő felé tekint s ha amott felismeri azokat a nagy megtartó erőket, amelyek a jelent biztosították s őt bizonyos józan konzervativizmusra indították, másik arcával a jövő felé tekint, mely a fejlődést biztosító liberális gondolkodásra indította. A léleknek ezt a kettős irányúságát, a múlt és jövő szerencsés összeölelkezését csak a nagy római államférfiakban s Albion nagyszerű vezérférfiáiban találhatjuk meg. Az ő lelke fel mert pillantani ősei saslakára, be mert tekinteni a jövőnapjának vakító fényébe is. A fejlődést hirdető próféta intelmei közt ott van mindig a józan, okos mérték szava, mely: szerint „üres frázissá válik a régi jó tanács, a rohamos haladás hangoztatása”. S akkor is, mikor egy osztály: a gazdatársadalom bajaival foglalkozik, mindig egyetemesen nemzeti és általánosan emberi marad. „A gazda bajainak orvoslása nem

¹ Magyar agrárpolitika. Előszó.

egy osztály érdeke, de életkérdés egész társadalmunkra. Minden nemzet különböző osztályai egymásra vannak utalva, egymás fogyasztókéességében találják fel saját existenciájuk alapját.” Mily bölcs, emberszerető és a tudós közgazdászra valló szavak! Mintha csak a nagy angol ökonóm, Smith Ádám lelke tükröződnék bennük.

Értékes tanulmánya, melyben az árdepresszióval, annak okaival az e tárgyban összehívott gazdakongresszus megállapításainak figyelembevételével és alapos megbírálása mellett foglalkozik, a kérdést az összes tények megrostálása útján megvilágítani akaró monografus klasszikus munkája, aki nem fél a kritikától, sőt kéri azt, ha az beható és objektív. De ez csak természetes annál, aki mindenekelőtt a nemzete javára szolgáló igazságot keresi és szomjúhozza.

Gazdag és jól megválogatott statisztikai adatokkal támogatott tanulmányában a modern tudós helyes dialektikájával a tőketermelés korában gyakorta felbukkanó válságok okául vett és a szakirodalom által annyiszor megvitatott túltermelésből indult ki, soha szem elől nem tévesztve a kérdés lényegét, hogy t. i. vajjon alacsony búzaárainkat az extenzív műveléssel olcsón termelni tudó orosz és amerikai búzának népességünk szaporodását, ezzel szükségletét felülhaladó behozatala okozta-e? A kérdés ilyenén formulázása a tudományos vizsgálódás egyik legsikeresebb experimentális eljárásának, az eklektikus izolálásnak hódol. Ezen eljárása annyiban is szigorúan tudományos és célirányos, hogy a nagyobb búzatermelő és megbízható statisztikai adatokkal rendelkező művelt államok búzaforgalmi adatait állítja szembe a fogyasztó terület búzaszükségletének emelkedését feltáró adatokkal oly módon, hogy a fejenkinti 10 évi átlagos búzafogyasztást megszorozva a népesség szaporodási hányadosával, mutatja be 10 évről 10 évre a búzaszükséglet természetes emelkedését. Ezt a hivatásos statisztikus se csinálhatná jobban és szakszerűbben. Ezen alapon a bimetalistákkal szemben adatszerűleg megállapítja, hogy igenis van túltermelés oly értelemben, hogy a tengerentúli államok versenye s a szállítási költségek óriási csökkenése valóságos csapássá vált az európai gazdákra s ez okozta nálunk is a búzaárak csökkenését. Csak az a kérdés, hogy a bimetalistáknak nincs-e abban igazuk, hogy a túltermelés mellett nem járult-e hozzá az árdepresszióhoz az aranyvaluta behozatala is. Erre a kérdésre a nemes ércek termelési viszonyainak táblázatos összeállítása útján válaszol a pozitív alapon vizsgálódó tudós objektivitásával és a contrario okvezetéssel. A felvett adatok lelkiismeretes átvizsgálása után azt a kérdést veti fel, hogy azokból lehet-e következtetést vonni az arany megdrágulására és ezzel az árdepresszióra, mikor jelentékenyebb árcsökkenés az adatok szerint csak oly cikkeknél mutatkozik, amelyek termelési és

szállítási viszonyai lényeges átalakuláson mentek keresztül és ennél fogva szabad-e egy távolabb fekvő okra (az aranydrágulásra) vonni következtetést, holott az árcsökkenést az árképződésre közvetlen és döntő befolyást gyakorló tényezők változása egymagában világosan megmagyarázhatja. Ezen feltevését megerősíti az arany termelési és forgalmi viszonyaira vonatkozó adatoknak az ártáblázatokkal való összevetésével s ez alapon is kimutatja, hogy sem az ezüst, sem a többi árú ármozgalmából, sem pedig az aranytermelési viszonyokból nem következethetjük azt, hogy az alacsony terményárakat az aranykorona behozatala okozta volna. Ennél fogva az ezüstvaluta visszaállítása nem volna képes az árdepresszió segíteni s a csökkenő pénzürték hatását nem kell túlbecsülni, minthogy az árhanyatlásnak és általában az árváltozásnak más, közvetlenebb és hatásosabb okai vannak s a pénzürték csökkenésének valódi hatása nem az árak egymás közötti viszonyára gyakorolt befolyásában, hanem abban van, hogy a kölcsöntökének s a munka és kockázat nélkül élvezett jövedelemnek értékét szállítja le, mi által a nemzeti termelés kisebb részére van szükség a tőketartozások kiegyenlítése céljából s több rész jut a pénzből a produktív osztályok rendelkezésére, aminek pedig úgy gazdasági, mint társadalmpolitikai szempontból, de főleg a mezőgazda érdekében csak örülnünk lehet, föltéve, hogy a pénz vásárló erejének csökkenése természetes úton és nem csalárd eszközökkel állott elő, mert ez esetben az a forgalmi és hitelviszonyokat és ezzel a gazdasági jólét alapját képező bizalmat és jogtiszteletet ingatja meg. Mily tiszta felfogás és alapos szakértelem s mily altruisztikus szempontból való megítélés!

Egyébként ezen tanulmányában Tisza István az aranyvaluta hívének vallja magát s annak számos előnyét látja. Sokkal nagyobbak szerinte a kettős valuta hátrányai a nemzetközi forgalomban, semhogy annak becsületes végrehajtását és fenntartását remélhetnénk. Azonban ezen felfogásában sem merev és egyoldalú, sőt elismeri, hogyha nemzetközi egyezményvel lehetne az ezüstnek, mint kiegészítő pénznek a mostaninál (t. i. a cikk megjelenése idején) nagyobb szerepet biztosítani, ez nagy lépés volna azon cél felé, hogy a nemes ércbányák óriási fellendülése az árképződésben a produktív osztályok javára érvényesüljön. Ebben a kérdésben is hát a dolgozó osztályok java lebeg nemes lelke előtt, elsősorban pedig a magyar nemzeté, de egyszersmind a monarchiáé. Az egész kérdést, a pénz értékcsökkenésének hatását végsősorban abból a nézőpontból vizsgálja, hogy az a mi tőkeszegény, eladósodott nemzetünk javára s a monarchia jó hírnevének fokozására szolgál-e? Meg van győződve arról, hogy a nemzet jólétének alapja a magyar föld és annak észszerű megművelése s a magyar nemzet gerince a magyar gazda. Ennek a nézetének, valamint a munkásosz-

tályok megbecsülésének többször ad kifejezést ezen szép tanulmányában, így akkor is, mikor azt mondja, hogy a nagy financier, valutánk rendezője és megszilárdítója: Wekerle Sándor már ezen egy művével jogos igényt szerzett a magyar nemzet, elsősorban a magyar gazdaközönség hálájára, mert az „elsősorban a mezőgazdasági érdekek fényes győzelme volt a kama- taiból élő tőke, a haute finance érdekeivel szemben, ami azon férfiú (Wekerle) körültekintő bölcseségének és hazafiságának fényes bizonyítéka”. Mily nemes megbecsülése a magyar dolgozó osztályoknak, főleg a magyar parasztnak s mily önzetlen tiszteletadás az érdemes munkatárs iránt! S ezt rágalmazták meg rövidlátó ellenfelei a haute finance érdekeinek támogatásával, nagyúri göggel, aki pedig az egyszerűség, a földszeretet és a munka embere volt.

Megállapítva a túltermelés jelentőségét és hatását az árdepresszió előidőzésében, kifejtve álláspontját az aranyvaluta hatására s általában a mono- és bimetallizmus kérdésére nézve, az analitikus elme mindenre kiterjedő figyelmével fordul a kérdés minden jelentős szempontból való megvilágítása érdekében a modern forgalmi és hitelgazdaság egyik jelentős tényezője, a tőzsde és tőzsdei spekuláció, itt is elsősorban a gabonaüzlet felé. S míg üdvös jelenségnek tartja azt, hogy a gabonaüzlet terén beállott súlyosabb viszonyok felrázták a magyar gazdát hagyományos indolenciájából s arra szolgáltak ösztönzőül, hogy többet és olcsóbban termeljen, egyúttal pedig a mezőgazdaság üzleti részére nagyobb gondot fordítson, addig egészségtelennek és károsnak mondja azt, hogy az alacsony árakért a tőzsdei játék terén keres gazdaközönségünk nagyrésze kárpótlást, ami – sajnos – a most lefolyt háború utáni időkben is megismétlődött. Mintha csak ez a nagy szellem ezt is előre látta volna, mikor a felett kesereg, hogy egy-egy szerencsétlen tőzsdei spekuláció évtizedek munkájának és takarékosságának gyümölcseit emésztette fel s a legrendezettebb existenciákat döntötte zavaros helyzetbe. Az ilyen tőzsdéző gazdák – úgymond – szidják lehangosabban a spekulációt és a börziánereket s innen a gazdaközönség ellenszenva a tőke iránt, annál inkább, minthogy „tényleg a határidőüzletnek mind nagyobb arányokban s mind szélesebb körökre elterjedése a terményárak csökkenésével esik össze; mi sem könnyebb hát, mint okozati összefüggésba hozni e két jelenséget, annál inkább, minthogy a súlyos gazdasági helyzet a külföldnek és főleg Németországnak oly agrár törekvései felé terelik gazdáink figyelmét, amelyek politikai célokkal vannak összenőve és nem annyira objektív közgazdasági meggyőződés, mint inkább pártszenvedély és párttaktika hajtja azok képviselőit a nagy tőke és a tőzsdék ellen. Ezek hatása alá kerülve a mi elkeseredett gazdaközönségünk is, hajlandóvá vált bajaink okát az ellenséges érzületű tőke uralma-

nak, a tőzsdei üzelmeknek tulajdonítani”. Így hát a nagy államférfi, amint más téren, úgy itt is biztos szemmel tudta felismerni egyes nagyhangú frázisok igazi, bár titkos rugóit, itt is meglátja az objektív megítélést lehetetlenné tevő ad hoc és ad personam okait gazdaközönségünk tőzsdeellenes hangulatának. De igazságos bíróként elismeri azt is, hogy ez az ellenszenv némileg jogosult és emberileg érthető, minthogy tényleg a földbirtokos osztály őseitől örökölt anyagi helyzetét sokszorosán túlszárnyalva látja gyakran kétes értékű üzelmekből származó, lelketlenül összeharásolt vagyonok tulajdonosai által, mely elem megveszteget pártokat és kormányokat és saját érdekében a gazda megrontására intézi a világ sorsát. Hát ez a megállapítása is nem egy objektív gondolkodó, a dolgok mélyére látó elmének s egy önzetlen, emberszerető léleknek a megnyilatkozása-e?

És mily finom metszésű bonckéssel szedi szét ezen tőkegyűlölet szövedékét, mutatja ki a gazda tévedését, mikor a tőkét és a tőzsdét okolja bajaiért, holott a tőke a legjobb barátja és megsegítője mindenik gazdasági ágának, földnek, vállalatnak egyaránt s megindítója és irányítója a gazdasági élet ütőerének, a forgalomnak. De a tőke és éppen elsősorban a nagytőke, amely a tőzsdén ide-oda mozog, a maga fix kamatozású kölcsönkötvényeivel, földbirtokvásárlásaival, jelzálogkölcsőneivel nem éppen érdektársa lett-e a földbirtokosnak, mikor a föld és terményeinek magas ára az ő tőkéjének a jövedelmezőségét is jelenti? Nem fog hát öngyilkos kezekkel saját vagyonának forrása ellen támadni és nem törekedhetik saját tributariusait – a gazdákat –, fizetéseképtelenségbe, válságba dönteni. Éppen a mezőgazdaság virágzása oly szoros összefüggésben áll a haute finance eminens érdekével, a záloglevelek kelendőségével, hogy itt érdekellettéről beszélni csak vastag tudatlansággal vagy félrevezetési szándékkal lehet. A társadalomnak ezt a kettős rákfenéjét, a tudatlanságot és rosszsándékúságot itt is azonnal felismeri és panasolja az, akinek heroikus küzdelmeiben annyi baja és kerékkötője támadt a tudatlanságban és félrevezetésben.

De micsoda erkölcsi nagyság, jellemerő és államférfiúi bölcsesség nyilvánul meg abban a pár sorban is, amelyekben felveti a kérdést, hogy valóban ártalmára van-e a gazdának a határidőzlet és spekuláció csak azért, mert az játékszenvedéllyé fajulhat. „Mert – úgymond – a játékszenvedély, ha túlmegegy a szórakozás keretén s a vagyonszerzés vagy megélhetés eszközüvé válik, minden téren ellenszenves és kárhozatos s a gazdaközönség szorgalmas és derék tagjait is, vesztükbe sodorhatja. De ennek orvoslását csak az egyének erkölcsi erejében és felelősségérzetében szabad keresni, az állam nem állhat oda szabad polgárai gyámjául, hogy vagyonukkal könnyelműen ne sáfár-

kódjának s így felelőssé csak magukat a játékszenvedély szomorú áldozatait tehetjük. A játékszenvedély nem szolgálhat hát okul a határidőüzlet állami megrendszabályozására, csak akkor, ha beigazolódna, hogy a határidőüzlet mesterséges és a termelőre hátrányos árképződést idéz elő.” Ennél világosabban, tárgyilagosabban és meggyőzőbben sem közgazdász, sem politikus fel nem állíthatja a tételt s bíró igazságosabban el nem döntheti a kérdést. Ugyanis a kérdés veleje az, hogy a papirosbúza vagyis az a búza, amiből sokszor egy szem sincsen a spekuláns birtokában, az árakra állandóan nyomást gyakorol-e? Szerinte nem gyakorol, de nem is gyakorolhat, hiszen a spekuláns se nem barátja, se nem ellensége a gazdának; öneki egyetlen célja és érdeke csak az, hogy a búza árában időről-időre változások álljanak elő, melyet ő mint árkülönbözetet kihasználhasson s így reá nézve mindegy, hogy az a különbözet áresés vagy áremelkedés útján állott-e elő. A spekuláns vesz és elad, tehát csak a konjunktúrától függ, hogy mint vevő áremelkedésre vagy mint eladó árcsökkenésre spekuláljon-e, de arra semmi esetre sem törekedhetik, hogy a gabona ára változatlanul alacsonyan maradjon. A világforgalmi cikkeknel – amilyen elsősorban éppen a gabona -, nem a kötésforgalom, de a tényleges árumennyiség valódi konjunktúrája győz végsősorban a határidőüzlet áralakulására nézve is, minthogy az áralakulást hosszabb időn keresztül nem a mesterséges, hanem a természetes ártényezők szabják meg s ezekhez kénytelen igazodni a tőzdespekuláns is, aki ha ily módon helyes nyomon jár, csak megelőzi és ezzel mérsékli a készárúüzlet terén beálló árváltozást, ami pedig igen nagy előny úgy a fogyasztókra, mint a gazdákra, mert nincsenek kitéve hirtelen árcsökkenésnek. Már pedig ez nyilvánvalóan nemcsak a háztartások, hanem főleg a kereseti gazdaságok, a termelés érdekében áll. S bár a spekuláció tévedhet a helyzet megítélésében s idézhet elő ideig-órákig mesterséges árakat, de ezt a tévedést elkövetheti úgy a gazda kárára, mint annak hasznára s a kettőt idővel egymással kiegyenlíti. Normális hatásában azonban azáltal, hogy megelőzi a tényleges áralakulást, enyhíti és kiegyenlíti az árhullámzásokat s mérsékli a rendszeres árcsökkenést aratás után, a tömeges eladások idején, ami nyilván a gazda előnyére szolgál. De előnyös az reá nézve annyiban is, hogy termékét lehetőleg kedvező időben és árak mellett értékesítheti annak következtében, hogy a tőzsde teszi lehetővé és segíti a gabonakereskedést, amely nélkül folytatólagos termelés el sem képzelhető, mivel az közvetít termelő és fogyasztó között s a terményeit eladni kívánó termelőnek a napi árért állandóan rendelkezésére áll, esetleg neki előleget, hitelt nyújt. A gabonakereskedő csak a tőzdespekuláció révén vehet megfelelő árakon a kész áruénál kevesebb költséggel búzát; e nélkül a kereskedő csak akkor

vehetne búzát, ha azt a fogyasztók körében azonnal el is helyezhetné vagy pedig a szükségelt mennyiséget meghaladó fölösleget magasabb árakon adhatja el, vagyis ha kizárólag ár-emelkedésre számíthat. S ha vannak is a gazdára nézve káros kinövésai a gabonakereskedésnek s meddő terheket rakhat úgy a termelőre, mint a fogyasztóra, ezek nem a kereskedés túltengésének, hanem éppen ellenkezőleg, a kereskedelem fejletlenségének a következményei.

A gazdának is, mint minden termelőnek, minél fejlettebb kereskedelemre van szüksége, mely az effektív búza vétele és eladása közti idő árkockázatát a gazda helyett magára vállalja, amit csak fedezeti határidő-kötések útján tehet meg, míg enélkül a kockázat viselése fejében kénytelen volna a gazdától árendeményt kívánni. Tehát a gabonakereskedelmet is, mint nagyban és állandóan vásárló gazdasági tevékenységet az állandó és nagy piac: a tőzsde táplálja. A gabonakereskedés nem más, mint a gabona állandó, biztos piaca, melyet ha korlátoznánk, korlátoznánk magát a gabona keresletét, ami pedig az ártörvény értelmében mindig árcsökkenéssel jár, még pedig főleg éppen a tömeges búzakínálat idején, aratás után, amikor a gazdának évi költségei kiegyenlítésére s a további termelés érdekében legtöbb pénzre van szüksége. Az aratás idején je^{nt}-kező nagy gabonakínálatot csakis a határidőüzlet tudja *árcsökkenés nélkül* felvenni. Akik tehát hangzatos frázisokkal -a gazdák jó barátaiul tolva fel magukat -, a tőzsde ellen izgatnak a gazdák körében, osztálygyűlölet sugalmazta öngyilkos politikát hirdetnek nekik.

Itt is mily klasszikus rövidségű okfejtéssel tudja elénk állítani a hangzatos frázisok ürességét s éppen azokra nézve káros hatását, akiknek üdvöt és boldogságot ígérnek. Mennyire általános, minden téren érvényes s a félrevezetettek által csak a tömkelegbe lépéskor felismert igazság ez, melynek a magyarral való megértetéseért nemes lelke minden erejét s egész életét feláldozta. Mily eszményi magaslatról nézi és ítéli meg a tőzsdét is, melynek egyetlen szükséges reformjául csak azt kívánja, hogy a játék becsületes legyen s ennek biztosítására a börze szoros állami felügyelet alá helyeztessék. Ez volt éppen az ő lelki nagyságának titka, de ez volt tragikumuma is, hogy saját lelki szemén át nézve a dolgokat, vakon hitt a jó diadalában, az emberek becsületességében és józanságában s nemzetét a föld legjózanabb népének tartva hitte, hogy az a józanság szavára hallgat és elhatározásainak rugója az a józan, okos mérték, melyet ő úgy politikai, mint gazdasági téren prófétai ihlettel hirdetett. De ezért az igazságért s az igazságnak nemzete számára való bátor hirdetéseért nagy áldozatot kellett fizetnie, meg kellett halnia.

De ekéjét a magyar földbe mélyen bevágó értekezésének

talán legértékesebb s az ő prófétai hivatását legjobban jellemző része az, amelyben azt a kérdést veti föl, hogy hát most mi a teendő? S erre a fontos kérdésre a szomorú tapasztalatokon átment államférfiú higgadt tárgyilagosságával és bölcsességével felel meg. Mindig logikus okfejtésének eredményeként azt állapítja meg, hogy sem a tőzsde és határidőüzlet, sem az aranyvaluta behozatala nem lehetett oka a tartós gabona-árdepresszióknak, hanem egyedül csak az, hogy”a közlekedési eszközök folytonos olcsóbbodása és elterjedése folytán az olcsón, mert extenzíve termelni tudó országok előzönlötték az európai piacokat s ezáltal azok mezőgazdaságát végromlással fenyegetik, amely veszedelem az eddig még feltöretlen szűz talajok művelés alá vételével egyideig még fokozódni is fog. A bajt növeli az európai gazdára nézve az, hogy a búzában látható túltermelés árdepressziót idéz elő a mezőgazdaság többi ágában, a szesz, cukor, lóheremag stb. előállításában is, de főleg az állattenyésztésben és az állati terményekben, amelyekben a túltermelés a búzánál csekélyebb kelendőségük folytán csakhamar előáll. S ezen a bajon semmiféle rendszabály – még ha az a világ összes termelőinek sorsát képes volna is megjavítani – nem segíthet, egyedül csak az agrárius védvám.

Ezzel a megállapításával ellentétbe jut ugyan a közgazdaságtudomány művelőinek túlnyomó többségével, még a védvamos rendszer híveivel is, akik az összes védvámok között éppen az agrárvámot tartják célszerűtlennek, sőt károsnak; így hát Tisza István nagy alakja itt mintha egyoldalúnak, magábanállónak és osztályosan elfogultnak mutatkoznék. Azonban ennél a kérdésnél őt nem valamely egyetemes nézőpont, tudományos felfogás, hanem mint államférfiút csupán az adott helyzet és a közvetlen cél vezetik s maga is hozzáteszi, hogy ezzel a megállapításával ellentétbe kerül ugyan minden elméleti és elvi állásponttal, azonban minthogy úgy áll a dolog, hogy ha egy régi kultúrájú európai állam, így Magyarország is mezőgazdaságát s a nemzetnek testileg-lelkileg legerősebb réteget képező gazdaosztályt elzülleni hagyni nem akarja, valósággal hazaárulást követne el az, aki akármiféle theória kedvéért megtagadná a mezőgazdaságtól a védelmet. Így hát bármennyire elfogultnak, osztályfelfogásúnak látszik is Tisza védvamos kijelentése, megérthetővé teszi azt az akkori helyzetadta kényszerűségeen kívül a nála minden más kérdést háttérbe szorító, mindenben keresztül törő izzó hazaszeretete, mely ezt a kijelentését is diktálta, minthogy ezzel az agrár magyar nemzet gerincét: a földművelő osztályt és annak életképességét véli megmenthetni. S hogy ez így van, bizonyosság erre az, hogy mihelyt lehet, ismét a nagy elmélyedő lélek, a tudós közgazda lép előtérbe akkor, mikor megszabja az agrárvám érvényesülésének föltételeit. Ugyanis szerinte az első mellőzhetet-

len feltétel az, hogy a gabona, mint védvamos árú, az illető területen legyen elfogyasztható, mert mihelyt abból jelentékeny felesleg mutatkozik, mely csak idegen gazdasági területen helyezhető el, úgy csak ezen felesleg külföldi értékesítési ára szabván meg az egész termés értékesítési viszonyait, a belföldi árak annyival esnek a legelőnyösebben elérhető külföldi piac árai alá, amekkora az odaszállítás költsége. S ez esetben a védvám hatástalan, üres fikció, még pedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb a kivitelre utalt termésfelesleg, vagyis a védvám sikeres csak akkor lehet, ha az illető területnek kivitelre szoruló feleslege egyáltalán nincs vagy csak olyan csekély, mely fekvésénél vagy minőségénél fogva az országos átlagnál előnyösebb feltételek mellett exportálható, mert ez esetben a többi nagy termés-kontingens ára csak addig fog leszállani, hogy ezen áron a kedvező feltételek mellett kiszállítható ama csekély rész kivihető legyen.

Azután szerinte az agrárvám csak a közös vámterület mellett lehet sikeres, mert csak ez a nagy terület, melynek egyetlen számottevő búzatermő része Magyarország, termelhet magas gabonaárak, mert búzahiány mellett; míg különálló gazdasági területként Magyarország folyton növekvő termésfelesleg és így növekvő kivitel mellett hatástalanul lenne védvámossá. Ebben a kijelentésében a magyar föld imádata mellett a dualizmus őszinte, meggyőződéses híve is megnyilatkozik, bizonyosságául annak, hogy őt ezen dualisztikus érzésében is, mint mindenben – tárgyi s a nemzetre nézve szerinte előnyt jelentő szempontok vezették s nem, mint ellenségei hirdették, hatalmi vagy egyéni törekvések.

Azon tételét, hogy a szállítási költségek csökkenésével Európát mindjobban előznlő tengerentúli búza árcsökkenő hatásával szemben csak a közös vámterületen felállított agrárvédvám segíthet, a budapesti és az angol, francia, porosz és frankfurti búzáraakat s az ezen árak közötti különbséget feltüntető, a búza- és liszt kivittel összevető s a vám levonásával előálló árat is külön feltáró, gondosan kiválogatott statisztikai kimutatásokkal is beigazolni igyekeznek. Mint hivatásos író és a statisztika terén is otthonos tudós helyes érzéssel kihagyja a kimutatásból a különösen rossz vagy különösen jó, valamint a háborús évek adatait, vagyis csak a dolgok rendes alakulása felől egyedül tájékoztató ú. n. specifikus átlagokkal dolgozik, végső következtetésként azt vonva le ezen adatokból – quod erat demonstrandum -, hogy a védvám hatástalan, ha jelentékeny felesleget kell kivinnünk, viszont azonnal szükségessé válik, mihelyt a felesleg relatíve jelentéktelen mennyiségre száll alá, ami csak nagy s a termést belföldön elfogyasztó vámterületen lehetséges. Meg kell hát már a magyar mezőgazdaság és a magyar gazda érdekében is újítanunk a vámszövetséget Auszt-

riával s ezzel kapcsolatban ki kell egészítenünk és tovább kell fejleszteniünk vámrendszerünket, amely önálló magyar vámterületen a kifejtett okokból sikertelen volna, minthogy nagy termésfeleslegünk úgy búzában, mint más terményekben és állatokban a külföldi verseny miatt csak alacsony árak mellett volna kiszállítható.

A közös vámterület – azt mondja – egyes cikkekben (pl. gyapjúban) már is bevitelre szorul, a búza és állatfelesleget pedig már csaknem teljesen képes elfogyasztani és ez a beifogyasztás a népesség erőteljes szaporodásával, az ipar és jólét emelkedésével folyton nő; jogosult hát a remény, hogy a közeljövőben legfontosabb terményeinket már teljesen a közös vámterületen belül helyezhetjük el, ami a jobb jövő egyedüli biztos záloga, az egyetlen – bár nehéz és lassú –, de biztos út a jobblét felé. E célból a belfogyasztás fokozására, az iparos és városi népesség szaporodására, nagy ipari gócpontok emelésére kell törekedni úgy nálunk, mint másikkal nagy fogyasztó területünkön, Ausztriában.

Az agrárvámoknak közös vámterület mellett behozatala esetén nemcsak a már kifejtett jó eredményt várhatjuk, hanem a közös vámterület nem lesz majd – mint eddig volt –, csupán az iparos Ausztria érdeke s csak az osztrák ipar védelme, hanem mezőgazdaságunknak is megmentője s az osztrák ipar érdekében a múltban hozott áldozatainknak részben megtérítője is lesz. Ezen előny megóvása és öregbítése, a belfogyasztás és termelés közti viszony javítása, tehát az ipar, kereskedelem és a városi élet előmozdítása kell, hogy főtörekvésüket képezze a közgazdasági politika terén.

Ezen okfejtésének is végső konklúziója a nemzet java, erősödése. S ha az *audiatum et altera pars* méltányos elvénél fogva elismerjük is a másként gondolkozók jóhiszeműségét s megengedjük azt, hogy Tiszának ez a gazdasági autarkikus felfogása – mely különben sok kiváló nemzetgazdásznál is (Carey, Liszt stb.) feltalálható –, csak *cum grano salis* s csakis az általa felvett korszakra fogadható el, viszont el kell ismerünk azt is, hogy okfejtése mesterei kézzel kell és hogy ezen okfejtésével azt, amit vele el akart érni, az Angliában is legnagyobb közgazdasági által hangoztatott *protection of agriculture*, a reánk nézve kétszeres fontosságú földművelés védelmét tisztelettel kell fogadnunk. Az igazság részszerint való s annak mindig igaza van, aki a köznek és hazájának jót akar és Tiszát ezen okfejtésében is kizárólag hazája és a magyar nép lángoló szeretete vezette.

Már a nagyszabású politikai és köz jogász megállapítása s keserű tapasztalatok árán beigazolódott igazsága az, amit a zárszóban kifejt, mikor a most ismertetett értekezésében ajánlott, mert meggyőződése szerint egyedül helyes politika egyik

legveszélyesebb ellenségéül a magyar közéletet domináló közjogi harcoknak a közgazdasági térre átvitelét állítja oda, melynek hatása alatt gazdaközönségünk egyrésze tisztán politikai okokból a külön vámterület hívéül szegődött s az elvi negáció terére lépett éppen azon intézménnyel szemben, mely egyedül adhatja meg a gazda eminens érdekét képviselő agrárvám hatékonyságát, holott a 67-es kiegyezés a gazdasági kérdések önálló intézhetését egyáltalán nem érinti s az ország gazdasági szabad rendelkezési jogát csorbíthatatlanul hagyja; tehát csupán a teljesen szabad és higgadt megfontolás kérdése az, hogy a magyar gazda érdekeit és jólétét biztosító agrárvám hatóságabb-e közös, mint önálló vámterület mellett? Az a szerződés, melyet e kérdésben Ausztriával kötünk, szabad nemzetnek szabad nemzettel kötött, bizonyos időre szóló kétoldalú szerződése gazdasági kérdésekre vonatkozólag, amihez sem a nemzeti függetlenségnek, sem annak semmi köze, hogy Ausztriával kötött egyezményünk a vámszerződésen felül még más kérdéseket is felölel, mert ez a körülmény a gazdasági egyezménynek jogi természetén mitsem változtat. Ily szerződést más és egyszerűen több állammal is köthetnénk s ahogy a főleg német, osztrák és francia közgazdászok által gyakran hangoztatott, de – sajnos – legyőzhetetlen akadályokba ütköző közép-európai vámszövetséget a magyar gazdák osztatlan öröme fogadná, érthetetlen, hogy akkor miért idegenkedik a – sajnos – nagyobb nehézségek nélkül csak Ausztriával megkötendő egyezménytől.

Másik, még veszélyesebb ellensége a magyar gazdának a kontinentális, főképp német úgynevezett agrártörökvés, mely a mezőgazdasági érdekek védelmének jelszava alatt harcba akarja vinni gazdáinkat a többi osztályok és a szabadelvű haladás ellen. Ez az irányzat a régi hűbéres államok utódainál ha nem is érthető, de némileg megmagyarázható, minthogy azokban az országokban a mezőgazdasággal szemben sokszor elfogult vagy legalábbis közönyös városi lakosság és liberalizmus egyfelől, mezőgazdaság és politikai reakció másfelől századok óta szemben áll egymással. De nem magyarázható meg Európának két, századok óta alkotmányos, politikai egységben fejlődött nemzeti államában, Angliában és nálunk, hol az alkotmányos fejlődés nagy harcait a két nemzet földbirtokos arisztokráciája vezetése alatt vívta meg s mindkettő népét évszázadok óta erős nemzeti és politikai érzék s a szabadelvű haladás vágya hatja át, mely a nemzet egységében s nem az osztályok ellentétében látja boldogulása fundamentumát. A mi nemzetünk a Nyugattól sokat tanult és sokat átvett, de mindig át tudta azt gyúrni sajátos nemzeti felfogásának megfelelően. Vigyázzunk, hogy most, az eszmékben vajúdo, kiforratlan korszakunkban áldozatul ne essék nemzeti jellegünk akár a

külföldi liberalizmus egyoldalúságának és türelmetlenségének, akár a német agrárizmus reakcionárius törekvéseinek, főleg pedig ne essék áldozatul az a magyar birtokos osztály, mely a nemzeti fellángolás legszebb korában, a szabadságharc dicső idején előjogait önmaga önként törölte el s küzdötte ki önvéré árán a többi osztályok szabadságának és felvirágzásának föl-tételeit; ne legyen az hitványabb apáinál.

Tyrtaeus lantjára méltó lelkesedéssel fordult a nehéz gazdasági idők harcában nemzete s annak legnagyobb és leggyökeresebb osztálya: a gazdaközönség felé, azzal a komoly és magasztos intelemmel, hogy ha ezen súlyos időkben nemcsak a gazdák, de az összes osztályok érdekében a mezőgazdaság jogos érdekeinek kell is dominálni közgazdasági politikánkat, azok kielégítését nem szabad más alapon keresni, mint nemzeti fejlődésünk és anyagi haladásunk egyedül biztos alapját képező politikai és gazdasági szabadság alapján. Ne engedjük hát a magyar lélekbe belopódzni az osztályharc szellemét, a más osztályok vagyonosodása miatt támadt irigység alacsony indulatát. S ha nemzeti érdek s ezért a többi társadalmi osztály támogatására méltó is a gazdatársadalmat pusztulással fenyegető bajok elhárítása, mégsem szabad ezen nemzeti jelentőségű jogos törekvéseinket a többi osztályok bizalmatlanságát felkelteni alkalmas s a gazdaosztály múltjával, egész lényével, politikai és nemzeti irányzatával ellentétes eszmékkel és törekvésekkel összekapcsolni. A kérdés nagy nemzeti jelentősége objektív és elfogulatlan tárgyalást kíván, gondosan kell hát kerülni a pártszenvedélynek abba belevitelét, mert „a magyar gazdának - bizonyára öntudatlanul - legveszélyesebb ellenségei azok, kik bajainkat politikai izgatás eszközeiül akarják felhasználni s reakcionárius dugárút csempésznek be agrárius cégér alatt.*

Oh, mily magasztos, igazán Tisza Istvánhoz méltó szavak! Mily látnoki megérzése annak az ő drága életét is áldozatul kívánt időnek, mikor ez az osztálygyűlölet szennyes áradatként csaknem elsodorta az egész nemzetet, de mindenesetre annak testéről nagy, értékes s éppen annak a munkásságnak megélhetését biztosító részeket szakított le, amely munkásság védelmének cégére alatt csempészték be a nemzetközi s csak romlást előidéző eszméket.

Elég volna a Tisza István nagy, mindenre kiterjedő szellemének s gazdasági téren is megnyilvánuló lángelméjének és sziklaszilárd, magasztos jellemének megrajzolásához ezen nagyobb lélekzetű, átfogó értekezésének ismertetése, hogy bepilanthassunk abba a folyton működő, forrongó, de szabályozottan, ütemszerűen tevékeny kohóba, mely annyi szívet melegített át s a haza annyi vidékét termékenyítette meg melegével. Azonban a szobrot is teljes szépségében, minden nemes vonásában csak úgy ismerhetjük meg, ha minél több oldalról

reávilágítunk. Így az ő immár csak szoborban látható ércalakját, annak fenségét annál teljesebben láthatjuk, ha minél több oldalról világítjuk azt meg. Hiszen ehhez a fényt belőle magából, ebből a kiapadhatatlan fényforrásból, írásaiból, beszédeiből meríthetjük. Azért hát egyéb gazdasági és pénzügyi vonatkozású irataiból is veszek át egy-két ecsetvonást, mellyel az ő szoborszerű alakját papírra vetetem.

Egy másik, szintén hosszabb lélekzetű cikkében ugyancsak kedvenc témájával, az agrárkérdéssel foglalkozik, sok értékes megfigyelést és megállapítást szögezve le abban is. Ezen cikk megírására a föld szeretetén kívül őt egy általa értékesnek ítélt munka „Pólya Jakab: Agrárpolitikai tanulmányok” című munkájának megjelenése, illetve annak szerinte néhány téves, mezőgazdasági viszonyaink hiányos ismeretéből származó megállapításának megcáfolása indította, tehát az inkább vitairat természetével bír. Ebben már mint kitűnő debatter is mutatja be magát. Hiszen tudjuk, hogy a vitatkozásnak valóságos nagymestere volt. Az ellenfél gyengéjét rögtön meglátni, labil állításait stabil érvekkel megcáfolni, a vágásra keményen visszavágni: ehhez nagyszerűen értett.

Szerzőnek főhibájául azt rója fel, hogy a magyar parasztot csak könyvből ismeri s mikor a magyar nép sorsa iránt érzett meleg szeretettel annak gazdasági életéről ír, a német irodalomból merít és sarkantyús csizmába bujtatott német parasztot vesz modellül. Nagy elismeréssel szól azonban szerzőnek világos, tömör, bár nem törzsgyökeresen magyaros stílusáról, az egyéni szabadság iránti tiszteletéről s főleg a német publicisztika által hangosan követelt állami beavatkozás és onnipotencia ellen elfoglalt álláspontjáról. S mikor így a nemes ellenfél gavallér gesztusával kard helyett tollával tiszteleg a küzdőtárs előtt, cikke további folyamán a tollat már vívókardnak használja, de mindig finom pengevezetéssel, határozott, erős, de sohsem durva vágásokkal.

Aki Pólyát nem is olvasta, Tisza cikkéből megállapíthatja, hogy szerzőt egy soványabb talajú, sűrű népességű ország doktrínái, theoretikus megállapításai vezették, helyesebben félrevezették. S a magyar föld és gazda ex asse ismerője, Tisza ezt látva, mindjárt az alaptételeknél, a földbirtok céljának és a földbirtokos kötelességeinek meghatározásánál szembekerül vele. S míg Pólya a soványföldű német theóriának hatása alatt az állam, sőt az emberiség érdekének azt mondja, hogy a földnek olyan gazdája legyen, aki azt a művelés legmagasabb fokára emeli, Tisza szerint a gazda és minden termelőosztály egyetlen kötelessége önmaga és a társadalom iránt a lehető legnagyobb tiszta jövedelem elérése, ami sokszor éppen a nyers hozadék csökkentése, a termelés megszorítása útján érhető el. Intenzív gazdálkodásnak, a termelés fokozásának csak ott van

jogosultsága, ahol annak költségeit a bevételi többlet felülmúlja, vagyis ha nemcsak a nyers hozadék, de a tiszta jövedelem is emelkedik, mert különben minden, nem jövedelmező beruházással, mely más téren haszonnal lett volna felhasználható, nemcsak önmagunknak, hanem a közügynek is ártunk. - A nemzeti vagyon és jövedelem az egyesek vagyonának és jövedelmének összegéből áll, az egyéni jövedelem fokozása egyúttal a nemzeti vagyonosodás előmozdítása is.

Mintha csak Smith Ádám s általan az angol klasszikusok szavát hallanánk! De követőjökként mutatkozik be akkor is, mikor azt mondja, hogy „a nemzetek közötti munkafelosztás a mai védvamos áramlat minden erőlködése dacára feltartóztatathatatlantul halad előre s minden nemzet azt termeli legnagyobb mennyiségben, aminek feleslegével megvásárolhatja azon cikkeket, amelyek otthoni előállítására haszonnal nem jár, mert semmi kapcsolat nincs valamely ország nyersterményszükséglete és azon mennyiség között, melynek előállítása mezőgazdaságtól elvárható és gyarlón teljesítené a földművelés kötelességét, ha csak a belfogyasztást elégítené ki. Micsoda ellentmondás – mondhatnánk erre – ezen okfejtése s előző cikkében elfoglalt álláspontja közt! Míg ugyanis ott a termelésnek a befogyasztás körére szorítását és az agrárvámoknak a közös vámterületen behozatalát jelöli meg a helyes gazdasági politika céljául, addig itt magát a szabadforgalom hívének, az angol individuális-liberális iskola követőjének mutatkozik. Ez tényleg nagy ellentmondás, de csak a szavakban s nem Tisza mentalitásában és jellemében, ő, akinek egyetlen parancsa, gondolata, törekvése egyedül a nemzet boldogsága és haladása, habozás és restelkedés nélkül megy át egyik állásponttól egy másikra a részletkérdésekben, ha a megváltozott viszonyok közt ezt a nemzetre nézve üdvösnek, jóhatásúnak ismeri fel az objektív tények logikája útján. Sapiens est consilium mutare in melius. S minthogy jelen cikke tulajdonképpen sokkal előbb kelt, mint az előzőleg ismertetett, ez utóbbiból, mégpedig saját szavaiból megérthetjük a nézetváltozás kézzelfogható okát. „A tíz év előtt sikerrel használt recipét nem lehet többé megismételni. Mezőgazdaságunk akkori elmaradt állapotában joggal adhatták nekünk a tanácsot, hogy termeljünk többet és olcsóbban. Ma már a gazdasági fejlettség oly fokára jutottunk, hogy egy fokozatos, lassú fejlődés igen, de a múltéhoz hasonló rohamos haladás nem lehetséges többé s aki ma is azzal biztat bennünket» csak azt bizonyítja be, hogy viszonyainkat nem ismeri.” Tehát jelen cikke okfejtésének megértéséhez tudnunk kell azt, hogy ez más gazdasági viszonyok közt látott napvilágot, mint a másik. A más viszonyok pedig az okos réalpolitikust más véleményre kell, hogy indítsák, ami teljes mértékben feltalálható» a mi nagy államférfiunknál, Tiszánál.

Ezen szempont, nemkülönben az ő páratlan hazaszeretete mondatja vele azt, hogy „a földbirtok valamely helyhez, országhoz lévén kötve, birtokosa s az ország viszonyai és sorsa közt elszakíthatatlan kapcsolatot létesít. E területnek hány birtokos közt mily arányban való megoszlása tehát az ország gazdasági és politikai erejére, társadalmi és állami szervezetére mérvadó befolyást gyakorol s mindaz, ami a birtokos helyzetét s akis- és nagybirtok közti viszonyt érinti, mélyen belenyúl az ország társadalmi és politikai viszonyaiba.” Ezen vezérmotívumtól vezetettve, adatokkal igyekszik cáfolni azt az állítást, mintha a kisbirtokosok elszegényedésének oka a birtokelaprózás és eladósodása volna, mert még ha igaz is egyes – szerinte téves - statisztikai kimutatások azon megállapítása, hogy egy kisbirtok átlagos területe a kisbirtokok több birtokos közt történt megoszlása folytán kisebbedett, a jobbágy teher megszűnése, a kultúra haladása, jobb gazdálkodás s a forgalmi és fogyasztási viszonyok javulása a parasztság anyagi helyzetét még a kisbirtok csökkenése mellett is javította. De egyszerűen megfoghatatlan szerinte szerzőnek azon állítása, hogy nálunk a birtokok eltörpüléséről beszélni nevetséges, holott szerző több helyt maga is felemlíti, hogy latifundium és törpebirtok sokszor karöltve jár és nálunk sok a többezer holdas nagybirtok. A tény ezzel szemben az – mondja Tisza -, hogy egyes helyeken erős birtokelaprózással találkozunk, sok nálunk a törpebirtokos, a kérdés csak, hogy káros-e ez a mi viszonyaink között.

Szerinte a törpebirtokos a nagykiterjedésű latifundiumokon s a mindinkább szaporodó vállalatoknál, továbbá mint fuvaros városok közelében állandó mellékkeresetre számíthat. A megfelelő számú munkáskéz rendelkezésre állása pedig úgy a földművelésnek, mint az iparnak érdeke s így általános gazdasági érdek. De a birtokelaprózás a földéhség levezetésére is jó, mert lehetővé teszi a legszegényebb volt zselléreknek is két-három holdnyi kisbirtok szerzését. Az pedig, hogy a népesség mentől nagyobb hányada birtokhoz jusson, a népesség szaporodását mozdítja elő s így eminenter nemzeti érdek. A birtokelaprózás káros kinövésői megakadályozhatók olyanféle örökösödési rendszabályok által, amilyen pl. a német Höferolle-intézmény. De ellene van az úgynevezett paraszthitbizomány, a törzsöröklésnek, amit a Teleszky-féle örökösödési javaslat nálunk is be akart hozni, mert a birtokot átvevő örökös nyomasztó adóssággal fogna a föld megműveléséhez s ez és a többi örökös fokozatos kielégítése elvonná a tőkét a föld intenzív megművelésétől, viszont az örököstársak a nekik jutó kis örökrésszel semmihez nem kezdenek, azt gyorsan felélik és proletár sorba süllyednek. Nem ismeretlen hát Tisza előtt és mindenre figyelő lelkében visszhangra is talál a tudományban különben szintén sokat vitatott eme nézet a törzsöröklésre vonatkozólag.

Stein Lőrinc szerint minden osztály uralomra vágyik a többi fölött és minden uralomra jutott osztály a többi elnyomásával alkotja meg az állami és jogi rendet. Ma a tőke uralkodván, a kapitalizmus uralkodik, mely a földet rabszolgájává tette. Tisza az egész Stein-féle abszolutisztikus elméletet felháborodással utasítva vissza kijelenti, hogy ettől a veszedelemtől a magyar földbirtokot nem félti, mert a magyar népet, melynek birtokossága önként mondott le előjogairól, osztályérdek sohse vezette, az mindig par excellence politikus nemzet volt.

A birtokszabadságot támadó német agráriusok és Rodbertus azon megállapítása ellenében, hogy a földbirtokos osztály tönkremenetelét főleg az örökrész- és vételárhátralékok okozák, azt hozza fel, hogy ha ez így is van, ezért a földbirtokos osztály csak önmagát vádolhatja, ha fonák intézkedései által örökösét nehéz helyzetbe sodorja. Különbén – mondja büszkén – ez minket nem is érdekel, mert telekkönyveinkben örökrész- vagy nyomasztó vételárhátralékok nincsenek.

Az angol-amerikai Homestead and exemption (otthonmentesítés) hatása alatt keletkezett Schaffle-féle incorporatiókkal és szövetkezeti eszmével szemben azt jegyzi meg, hogy az csak a birtokos szabad mozgását köti meg és belekényszeríti olyan közösségbe, melyben a sógorság-komaság dominálva annak ad hitelt, akinek akar s ezzel bukásba döntheti a község életrevaló, vállalkozóbb szellemű tagjait is. Nálunk ezt az eszmét nagy mohósággal a 80-as évek elején kapták fel egyes ideológusok, de az önmagától csakhamar elenyészett, bizonyosságul annak, hogy nem magyar talajba való volt. Különbén az egész mozgalom az amerikai törvény intenciójának félreértéséből származott. Ugyanis az ott, Amerikában, a nő és család védelme akar lenni a férj pazarlása ellen, míg nálunk a birtok védelmét keresték benne az azt kiuzsorázó tőke ellen, holott a földbirtok legjobb táplálója éppen a tőke, megsegítője a hitel, mely a pénzszegény, földéhes kis embert is pár holdnyi földhöz juttathatja. Sokszor a gazda (rossz terméskor, elemi csapásnál) kényszerítve van kölcsönt felvenni s ilyenkor, szükség esetén – nem az a kérdés reá nézve, hogy vegyen-e fel pénzt, hanem az, hogy mily feltételek mellett veheti azt fel. S tisztességes feltételek mellett csak akkor juthat ahhoz, ha a hitel nincs korlátozva, hanem jól van szervezve s nem vonul vissza éppen amiatt, mert a birtok a végrehajtás alól mentesítve van. Ez csak a tisztességes tőke visszahúzódására vezet s a gazdát az uzsorás karjaiba kergeti, ami lassanként a szorgalmat, takarékoságot, munkakedvet öli ki belőle, Damokles kardjaként függve felette az adósság, mely minden productumát, termését és állatszaporulatát elnyeli. Így hát a földnek a végrehajtás alól való mentesítése a már eladósodott földekre nézve teljesen hatástalan maradna, a tehermentes birtokoknak pedig hitelét rontaná meg.

Ami földjeink annyiszor hangoztatott súlyos és folyton fokozódó eladósodását illeti, az erről szóló adatok Tisza szerint túlzottak s arról hamis képet adnak, minthogy egyrészt a több telekkönyvi testre bekebelezett adósság többszörösen számítatik s a törlesztéses kölcsönök eredeti egész értékükkel szerepelnek az egész tartozás kifizetéséig és kitörléséig, amit különben a gazda költségkímélésből sokszor el is mulaszt, másrészt figyelmen kívül hagyják a kölcsön hova fordítását s éppen a beruházási kölcsön alapján előállott érték- és jövedelememelkedést.

De míg ezen adatok így túlsötét képet adnak a helyzetről, addig a földbirtok sokszor legnyomasztóbb terheiről, a be nem táblázott adósságokról nem adnak semmi felvilágosítást. Növeli a veszélyt, hogy ez a rendszerint uzsorás kézből vett hitel nem beruházási, hanem fogyasztási hitel, mégpedig leginkább éppen a legszegényebb országrészekben, északon és északkeleten a maga kunyhókban lakó népével, elsatnyult állataival, sovány földjével. Ennek oka jórészt a nép indolenciája, dologtalansága és iszákossága. A birtoknak a végrehajtástól való védelme így csak tétlen elemek indolenciáját fokozná, az életrevalóbbaknak pedig terjeszkedését és megtollasodását gátolná. Nemzeti érdek, hogy a birtok kikerülve a tunya kezekből, szorgalmas, jóra való elemek kezébe jusson, ami pedig csak szabad forgalom és könnyű hitel mellett lehetséges. A hitel azonban csak ott gyümölcsöző, ahol az takarékos, munkás kezekbe kerül. A hitelszövetkezetek is jótékony hatást csakis ily népességű vidékeken gyakorolhatnak, míg uzsorakézre került tunya lakosságnál az csak siettetni azok végromlását. Itt hát megint a faját rajongásig szerető, de annak hibáit nem legyezgető, sőt azt bátor kézzel feltáró, mert kiirtani akaró nagy patrióta szólal meg. Segítenek ugyan a bajon – úgymond – a kamatláb és kocsmahitel megszorítása, az uzsoratorvény stb. is, de tartós és gyökeres javulást csak a műveltség, józanság és takarékoság terjedésétől remél. S ez csak szabad forgalom, teljes gazdasági szabadság, jó nevelés és a jobb gazdálkodást megkönnyítő gazdasági politika, valamint jó hitelviszonyok mellett várható. Ez kelti fel a népben az önbizalmat, tettvágyat, míg a gyámkodó, folyton rémeket látó s a bajokért mindig mást (kormányt, tőkét, stb.) felelőssé tevő vészharang azt a meggyőződést oltja a népbe, hogy hiába fárad, takarékoskodik, úgyis minden mind-egy, utánunk az özönvíz.

Mennyi bölcs és igaz mondás, szeretetteljes tanács, valóban a diligentissimus paterfamilias okos intelmei szeretett családjához, a magyar néphez. Mintha csak egy szép téli estén a magyar kúrián pipaszó mellett elbeszélgető, tapasztalatokban gazdag, lélekszerinti magyar nemes szívből jövő aggodalmait és leszűrt igazságait hallanánk. S az ő kedves gyermekei: a nép a maga gyámoltalanságában nem mindig hallgatott reá,

az igaz barátira, hanem sokszor az álprófétáknak hitt, kik az ő szájaíze szerint jobban tudnak beszélni s jobban győzik szóval, biztatóval, csúsztatóval, hogy végül úgy álljon, mint bajsz-talan Szűcs György bátya: mindenéből kifosztottan.

Ugyanily nemes felfogást, mély bölcseséget árul el cikkének a hitbizomány okról szóló része is. Ebben azt mondja, hogy ha a hitbizomány alapja és célja csak a családi név és fény fenntartása volna, bármily szép egyéni tulajdonság is ez, nem indokolhatná meg ezen privilégiumot, melynek – mint minden intézménynek, alapja csak a közérdek lehet és a kérdés csak azon fordulhat meg, hogy a nagy- és középbirtokos osztály fenntartása nemzeti és közérdek-e? Jómódú birtokos nemesi osztályra, mely a nemzet történetével, szellemével egybeforrott, a helyes vezetés, irányítás, az alkotmány sáncai közé felvett elemek politikailag éretté és nemzeti szelleművé átformálása érdekében ma is szükség van, kivált a politikai nevelőintézet: az autonómia körében. Hogy a vezetés ezen értékes nemzeti elem kezéből kicsúszott, azt a mindég pártatlanságra törekvő Tisza nemcsak a nagy- és középbirtok egyenlő osztály folytán szétforgácsolásának tulajdonítja, de felelőssé teszi magát a nemességet, annak gögjét is, mely elfordul a produktív munkától, továbbá annak gondatlanságát, mely nem akarta az idők szavát megérteni, könnyelműségét, erején felüli költekezését, mely főleg a vidéki jómódú középbirtokos nemesi osztályt pusztította el s tette azokat végzett földesurakká. De a puritán lelkű és purifikálni törekvő Tisza mellett ott terem rögtön az optimista, faja erejében bízó Tisza is, midőn azt mondja, hogy „hála Isten, mind több példa van arra, hogy híres nagy családok elszegényedett fiai elég szellemi és erkölcsi erővel levonni tudva megváltozott helyzetük következményeit, hasznos küzdő tagjaivá válnak a társadalomnak”. Azonban azt a hivatást, amelyet a nemesség a közélet terén betöltött, ez a birtoktalan munkásivadék nem töltheti be. Szükség van hát arra, hogy a megmaradt kisszámú birtokos osztály feje fölül a pusztulás veszélyét elhárítsuk, ami csak a nagy- és középbirtok osztatlan átszállása és nagyobb tehertől mentesen maradása útján lehetséges. Ezt az a Tisza mondja, aki előbb a kisbirtok korlátlan oszthatóságát hirdeti, de erre az ellenmondásra is a nagy debatter könnyen s a maga meggyőző dialektikájával felel meg, mégpedig az ő lelkét átható azon alapérzület segítségével, mely vele mindenben a nemzet egészének üdvét keresteti. Különböző célok felé különböző út vezet. Míg a kisbirtokosoknak erős szaporodásra, mert sok munkáskézre van szüksége földjének megművelése érdekében, a nagybirtoknál a cél a politikai vezetés nemzeti kézben hagyása, ami csak vagyonos, anyagilag független és tekintélyes, kellő szabad idővel rendelkező birtokos osztály útján várható. Ez a cél pedig mindaddig, míg közvéle-

ményünk az elsőszülöttségi örökösödéssel meg nem barátkozik, a hitbizomány útján érhető el, de annak nem mai alakjában. Eltörrendő mindenekelőtt a senioratus, mely elaggott s így nem vállalkozó szellemű egyének kezén gyorsan cserél gazdát, ami káros úgy gazdasági, mint politikai szempontból. Azután törvényileg volna megállapítandó a hitbizományok alapíthatása, minimuma és főleg maximuma. Mert bár kívánatos bizonyos fényűzést is megengedő nagyobb vagyon biztosítása a politikai vezetők kezén, de káros volna gazdasági szempontból – magára az arisztokráciára is – az, ha túlnagy vagyontömegek halmozódnának föl egyesek kezén, mert ez közönyössé tenné őket úgy a gazdasági, mint a politikai élet iránt. Íme a Tiszát annyira jellemző just milieu.

Szükséges, hogy az alapítás megfontolt, komoly és minden fölösleges költséget okozó alakszerűségektől mentes és a legnagyobb publicitás mellett telekkönyvileg nyilvántartott legyen. Pólya azon érvével szemben, hogy a gyermekek közt a hitbizomány útján előálló nagy egyenlőtlenség az igazsággal és a természetjoggal ellenkezik, azt feleli, hogy ezen érv szerint a szocialistáknak lenne igazuk, akik a teljes természeti egyenlőséget hirdetik s minden magánvagyonról el akarnak törölni. De éppen a társadalom legsarkalatosabb érdekei: a családi élet folytonossága, az emberiség anyagi és erkölcsi létele követeli meg úgy a magánvagyon, mint az örökösödést, pedig mindkettő ellenkezik az utópista igazsággal és a természetjoggal. Micsoda ügyes, kissé szarkasztikus ízű visszavágás! A vagyon – úgymond – mindig úgy kell megszervezni, ahogy azt a társadalom érdekei megkívánják, elsőszülöttségi joggal avagy egyenlő osztállyal aszerint, amint ez vagy amaz vezet el jobban a kitűzött célhoz. Az a kívánsága szerzőnek (Pólya), hogy az apa jelölje ki gyermekei közül az örökös, dúlna csak fel igazán a család békéjét s tenné a kitagadottat apa- és testvérgyűlölővé. Már komolyabbnak mondja Tisza szerzőnek a hitbizományok ellen gazdasági szempontból felvetett azon ellenvetését, hogy a hitbizomány esetleg generációkon keresztül nem megfelelő kézen hagy nagy birtokokat, melyek szabad forgalom mellett alkalmasabb kezekbe kerülhetnének. De hiszen kinövései a legtekéletesebb emberi intézményeknek is vannak! Minél fejlettebbek lesznek mezőgazdasági viszonyaink s jobban szaporodik egy hivatása magaslatán álló bérlőosztály, annál inkább elenyésznek a hitbizomány gazdasági árnyoldalai. Az az aggodalma szerzőnek, hogy az ifjabb fiúk ugyan választhatnak pályát maguknak, de kellő nevelés híján s nagy igényeik mellett a polgári elemmel a versenyt nem bírnák s könnyen letérhetnek a becsület útjáról, sokkal jogosultabb volna egyenlő osztály mellett, hol a folytonos osztás útján mindinkább csökkenő örökrész fokozatosan elégtelenebbé válik a beléjük oltott igények

kielégítésére, tudva, hogy ők is „földesurak” lesznek, amit különben maga szerző a Teleszky-féle javaslat bírálatánál önkéntelenül megerősít. A hitbizományban nem részesülő, a polgári társadalomban elhelyezkedő főúri örökösök útján egészséges vérkeringés indul meg a társadalmi osztályok között, közelebb hozva azokat egymáshoz, ami felvilágosultabbá, megértőbbé teszi az arisztokráciát egyfelől és felemeli, megfinomítja a többi osztályt másfelől, ahogyan az Angliában látható.

Valódi apotheozisa az igazi nemességnek, történeti szereplésének az a pár oldal, melyet szerző azon állításainak megcáfolására szentel, hogy nincs szükség az arisztokrácia fenntartására. A magyar nemesség – mondja annak legnemesebbike –, a történelem folyamán mindig megtette kötelességét a nemzet jogainak és szabadságának védelmében és igen hasznos szolgálatokat teljesített a nemzeti eszme fenntartásánál, kivált nemzetiségi védékeken, hol minden nemesi kúria valóságos őrháza volt a hazafiságnak s hogy a nemzeti-ségi kérdés annyira elfajult és önkormányzatunk mindinkább pusztá bürokratizmussá válik, éppen a nemesség elszegényedésének és ezzel befolyása megszűnésének tulajdonítható. Megragadóan szép az is, mikor igazi nemzeti szellemű liberalizmusa mellett tesz hitvallást. Ha van valaki, aki szíve mélyéből örül a liberális áramlatnak s lelke egész hevével híve a szabadelvű haladásnak, úgy ő volt az. Azonban az ő liberalizmusa józan magyar szabadelvűség és nem szolgai dogmatizmusból, nem a frázis uralmából állott. „Ne azt nézzük, mit mond a francia szabadelvű káté, hanem hogy mit diktál a nemzet érdeke. Ezt a mértéket, elvet kell alkalmazni a hitbizomány megítélésénél is s ne törődjünk azzal, hogy szabadelvűség hiányával vagy mással vádoltatnánk.” Hát ő nem törődött ilyen emberi gyarlóságokkal. Ezért meri vallani felemelt fővel a hitbizomány nemzeti szükségességét, még ha az illiberálisnak látszik is és vállalja az ódiomot, hogy népszerűtlen eszmét hangoztat. Ez az igazi Tisza István, a bátor, a meg nem alkuvó és meg nem rettenő, az igazságért és nemezete igaz érdekeiért meghalni tudó hős, akit „impavidum feriant ruinae”. Őt is romok temették el, az összeomlott haza romjai. Ezért volt szép halála: a katona a zászló alatt, az államférfi az állam romjai alatt! Ami beszédeit és írásait jellemzi, az az átgondoltság, a higgadtság. Pedig sokszor rögtön kellett határoznia s rögtön megtalálnia a helyeset, a megfelelőt. Most ismertetett cikkében is annyi a leszűrt igazság, a megcáfolhatatlan bölcsesség, amennyi egymagában is nagyvá tehetne valakit s amelynek minden szava ma is biztos útmutatóul szolgálhatna sok nehéznek látszó kérdés elintézésénél.

Egy másik „A drágaság körül” című cikkében az ő mindig a dolgok mélyére hatni s a kérdést gyökerénél megfogni tudó

szellemében mindjárt annak a kijelentésével kezdi, hogy ezt a kérdést is, mint annyi sok mást nálunk, nem komolyan és egészében tárgyalják, hanem annak egyes részeit kiragadva ütőkártyának s a gazdaközönség elleni ellenszenv felköltésére használják föl s elcsépett frázisokkal állapítják meg, hogy mivel az állam „a történeti osztályok” kezében van, azok az amúgy is feltartóztatlan s folyton fokozódó drágaságot saját érdekükben védvamos rendszerrel még jobban fokozzák. Ezt a tendenciózus beállítást ismét objektív bizonyítékokkal, statisztikai adatokkal cáfolja, kimutatva azokból, hogy 1. a vámvédelem, a közös vámterületen hosszú időn át kizárólag az ipar védelme volt, 2. csak akkor kezdték a nyersterményeket is vámvédelemben részesíteni, mikor az orosz és amerikai olcsó gabona inváziója miatt a verseny a magyar földművelést végveszéllyel fenyegette. Az ipari véd vám mértékét az soha felül nem múlta, úgyhogy annak hatása alatt a búza ára a század elején csak a múlt század 50-es éveinek nivójára tudott felvergődni. A vele szembenállók annak beigazolására, hogy a fejénkinti élelemmennyiség mennyire csökkent, becslési adatokkal s megbízhatatlan, önkényes számkombinációkkal dobálóznak, aminek semmi komoly értéke és bizonyító ereje nem lehet. A valóságban ennek éppen az ellenkezője: úgy a magyar, mint főleg a behozott idegen fajok átlagos súlyának emelkedése s ezzel az egy főre eső húsmennyiség növekedése igaz. Ugyanily önkényesen kiragadott és egyoldalúlag összekombinált, sokszor egymásnak ellentmondó adatokkal dolgoznak az állatállomány létszámának és árának feltüntetésénél is, mindenütt tendenciózusan használva fel és előre felvett állításhoz szabva az adatokat, ami minden lehet, csak nem tudományos eljárás. Ezzel szemben Tisza mindenütt, így ezen értekezése folyamán is mindig hivatalos és gondosan megválogatott adatokkal dolgozik, mikor az állat- és húsákról kimutatja, hogy azok emelkedése megközelítőleg sem olyan nagy, mint azt az ipari érdekképviselő hirdeti s mindig alatta marad az ipari cikkek, pl. a szén, vas és egyéb bányatermékek áremelkedésének. S ezt az áremelkedést is teljesen indokoltá teszi a hús minőségi emelkedése, valamint a többszöri marha- és sertésvész által előidézett kisebb kínálat. Cáfolat közben ügyes vívó módjára sok érzékeny, de kiérdemelt oldalvágásokat is tesz, de egyszersmint igen értékes és hasznos tanácsokat is ad, mikor pl.” azt mondja nekik, hogy ha igazán az ország és a nép javát akarják, ne a kérdés vámpolitikai oldalával, de az élelmezés célszerű, modern szervezésével foglalkozzanak. Puffogó frázisokkal jól nem lakik a nép. S az talán csak nem bűn, ha az áremelkedéssel az ipar és mezőgazdaság igazságos, nemzeti szempontból kívánatos egyensúlyba jutott? Mert nem csupán élelmiszer-, hanem általános drágulással állunk szemben, ame-

lyen nem az ipart és mezőgazdaságot egyaránt megnyomorító árleányomással, hanem célszerűen egyedül a kereseti viszonyok javításával segíthetünk. Erről tessék hát beszélni és gondoskodni, ne pedig egyik osztálynak vagy foglalkozásnak a másik ellen felheccelésével a jóbarát látszatát mímelni. Kemény szavak, amint hogy Tisza egyenes egyénisége – ha a szükség úgy kívánta -, nem volt valami keztyűs kezű s nem volt válogatós a bár súlyos, de találó és helyénvaló szavak használatában s néha a korbács suhintása szisszent ki egyes kijelentéseiből; de hiszen Krisztus is a kufárokat ostorral kergette ki a templom előcsarnokából, hogy azt meg ne becs-telenítsék.

Főként olyankor erősebb kifejezéseiben, mikor nem annyira a maga igazságát védi – mert ilyenkor higgadt és nyugodt -, hanem olyankor, amikor az ellenfél állításaiban rosszindulatot vagy legalábbis tájékozatlanságból eredő káros hatást lát nemzetére vagy a közérdekre nézve. De ilyenkor is nemcsak szavakkal, hanem érvekkel is dolgozik és tényekkel cáfol. Ezen kérdésben is cáfolatul mindjárt megállapítja, hogy a legnépesebb osztály: a munkásság bérvizonyai tényleg jobban emelkedtek, mint a fogyasztási cikkeké s folyamatban van a fix-fizetésű osztályok illetményeinek rendezése is, úgyhogy a megélhetés az áremelkedés dacára nem rosszabbodott s a termelés fokozása a forgalom és kereskedelem olcsóbbá tételével még jobban javítható. S ha egyes életszükségleti cikkek ára mégis abnormis magasságra emelkednék, rendkívüli eszközöket kell alkalmazni az inség letörésére. Az általános jólét emelésére össze kell fogni minden osztálynak s nem módja a segítségnek egyik osztály irigységének és gyűlöletének felkeltése a másik ellen. Sőt ez egyenesen társadalom- és nemzetkárosító eljárás, már csak azért is, mert ellenhatást vált ki és kard ki kardra vezet. A Tisza igazságos, quod uni iustum, alteri aequum-ra berendezett lelkének most is szép bizonyosságát adja, mikor a saját osztálya erős, bár provokált visszaütését, a „Gazdasági egylet” válaszáat kíméletlen hangja miatt megrója, mert „minden erős kifejezésnél erősebb tiltakozás, ha szárazon felsoroljuk a számadatokat, mert a durva harcmódor arathat ugyan tapsokat, de a szívünkön fekvő ügyet előre nem viszi s újabb torlaszokat emel a nemzeti fejlődés egyetlen biztos alapja: a kölcsönös megértés elé. Egyik foglalkozási és termelési ág feltétele, támasza a másikkak. A dolgok mélyét az egymásra-utaltság és az érdekek harmóniája dominálja, ezt nem szabad felednünk soha.” Nem egy kész, teljes és tökéletes, magas színvonalú program-e ez bármely ország mindenkori kormányára számára?! Nem biztos útmutató-e minden nemzet boldogulása felé? Valóban így csak az tud írni, beszélni, mindig higgadtan, okosan és tárgyilagosan vitatkozni a leg-

kisebb kérdésnél is, akinek egész valója az igazság, bölcsesség és jóság inkarnációja.

A drágaság kérdésében, miután sorra cáfolta mind a két tábor – iparos és gazda – egyoldalú tendenciózus állításait, a kivezető utat az ipar és mezőgazdaság modern fejlesztésében és virágzásra emelésében látja. A fokozatos, zökkenéstől és visszaeséstől mentes folytonos haladás embere volt ő, aki minden dolgozó osztály érdekét szíven viseli. S mégis hány-szor rágalmazták meg ellenfelei osztálygöggel, feudális gondolkodással. De az ő érc lelkéről visszapattant minden alattomos törvetés. Mert nyílt harcban, szembejövő támadásnál egyenesen hozzáférhetetlen és legyőzhetetlen volt. Ezért gyűlölték ádázabb ellenfelei annyira.

Az „Amerika versenye az európai búzapiacra” című, szintén statisztikai pontos adatokon felépült kisebb cikkének vezérlő gondolata szintén a féltő gond nemzetének jóléte és gazdasági helyzete miatt, amennyiben az amerikai olcsó gabona versenyétől a magyar föld jövedelmezőségét félti. Agrárországunk anyagi jólétét a föld jövedelmezőségében látva, aggódva veti fel a kérdést, hogy vajjon az a nyomás, melyet Amerika az európai búzaárakra nagy gabonabehozatalával gyakorol, súlyosbodni vagy enyhülni fog-e a jövőben, mert kevés kérdés bírhat nagyobb aktuális fontossággal ennél reánk nézve. Ez a kérdés izgatja, aggasztja magyar lelkét s bírta reá Seving német kormánybiztos e tárgyú, nagy apparátussal megírt cikkének ismertetésére, amit a kérdésnek alapos és átfogó megértése céljából nagy tudományos és didaktikai érzékre valló földrajzi, éghajlati és domborzati tájékoztatással vezet be és népesedési, vándormozgalmi, belpolitikai, népjellembeli, közlekedési és szállítási, történeti, törvényhozási, adóztatási, munkabéri, tőke, hitel és adóssági viszonyok figyelembevételével, tehát a kérdés mindenoldalú tárgyi megvilágításával igyekszik megmagyarázni Amerika monopol helyzetét a búzatermelés terén Európával szemben és világossá tenni a kérdést, hogy vajjon az európai gabonatermelésre ebből folyó veszedelem tartós és fokozódó lehet-e?

Ezen általános keret bemutatása után az amerikai búzakereslet mai és jövőbeli főfészkének gazdasági viszonyait veszi tüzetesebben szemügyre. Úgyszólván az Unió egyes államait egyenként vizsgálja meg búzatermelésre alkalmas vagy kevésbé alkalmas voltuk alapján és aszerint csoportosítja azokat, hogy náluk a búzatermelés fokozása a természeti-, ár-, közlekedési-, keresleti és kínálati viszonyok és művelési mód alapján várható-e vagy sem? Közbe egy-egy értékes, egyetemes érvényű és az ő magasztos lelkületére fényt vető kijelentést tesz. Így Kentuckyra azt mondja, hogy kevés művelés alatt álló területe a rablógazdálkodásnak és a rabszolgatartás

szülte hanyagságnak és indolenciának következménye. Csak pár szó, egy-két ecsetvonás s mégis mily széles perspektíva áll előttünk!

A helyzet általános megrajzolása után statisztikai adatokban mutatja be az amerikai búzatermelés kiterjedésének kilátásait és az ő, mindig a jó diadalában bízó lelke ebben a kérdésben is oda konkludál, hogy nem kell félni az amerikai versenytől, mert az ottani népnövekedési, fogyasztási és adóviszonyok miatt az alacsony és veszedelmes konkurrenciát jelentő búzaár tartós nem lehet s a hazai búzáaraknak, ha nem is nagyfokú, de mérsékelt javulására számíthatunk. A veszedelem az európai államok piacára és gazdaságára nem is annyira ebből, mint inkább az amerikai állattenyésztés rohamos emelkedéséből fenyeget, de – fájdalom – ez bennünket kevésbé érdekel, minthogy állatainkkal a nyugati piacokról úgyis ki vagyunk szorítva. Ily módon igyekszik a rémlátásra úgyis kész, a folytonos rossztól való félelemszülte apathiára és tunyaságra hajló népét biztatni és bátorítani, mint vihar esetén a lelkiismeretes jó hajókormányos.

Minden közérdekű tárgykörre kiterjedő figyelme reá irányul a gazdasági élettel oly szoros összefüggésben álló pénzügyekre is, melyekkel mint államférfiúnak is foglalkoznia kellett. – Azonban – bár itt is látjuk a saskörmöket s megtaláljuk az őt jellemző alaposágot, éles logikát és higgadt megfontolást – mégis e tárgykörnek nagyobb bemélyedésre, átfogó filozófiai gondolkodásra a gazdasági életnél kevésbé alkalmas volta miatt ily irányú értekezései nem oly nagyértékűek, mint a nemzete sorsát közvetlenül megalapozó és a megélhetési és fejlődési viszonyokkal foglalkozó közgazdaságtan köréből merített cikkei, noha pénzügyi cikkeiben is, főleg az elvontabb természetű, „Az adóáthárítás elmélete” című terjedelmesebb cikkében szintén találkozunk a nagy filozófussal és közjogással. Meghatározásai itt is szorosan tudományosak, klasszikus tömörségük mellett világosak, borotva élesen precízek, mégsem ridegek, mert átmelegíti azokat az ő ember- és hazaszerető szívének lángja. Nagy előszeretete a vitás és tudományos diskusszió tárgyát képező kérdések iránt itt is megnyilvánul. Ott érzi magát elemében, ahol cáfolni és bizonyítani bő alkalom kínálkozik. S a vitát mindig micsoda nagy elméleti felkészültséggel, a tudományos irodalomban való ritka tájékozottsággal és bámulatós gyakorlati érzéssel folytatja le! Szinte elképzelhetetlen, hogy az, akinek idejét kora ifjúságától kezdve a közélet annyira és oly sok irányban foglalta le, mikor tudott magának időt szakítani ily nagy irodalmi ismeret megszerzésére? De éppen ez legerősebb bizonyysága az ő nagy szellemének s a dolgok mélyére hatoló éles látásának. Amit csak hall vagy olvas, annak lényegét, gyökerét és kihatását rögtön átérti s

beilleszti nagy egyetemes látkörének, sajátos és magasztos gondolatvilágának körébe.

Nézzük, mit mond az adóáthárításról, erről a fontos gazdaságtani és szociálpolitikai vonatkozású kérdésről? A szociálpolitika. Ez az ő világa, hova saslelke szívesen ellátogat. S mivel az adóáthárítás lehetősége miatt az állam nem képes mindig azt sújtani, akit teherbíró képessége alapján sújtani akar és gyakran éppen a kíméletre legjobban ráutalt elemek, a nagy és szegényebb sorsú fogyasztó közönség az, amelyik az adóáthárítás útján az adóterhet végső sorban elszenvedí, igazságszerető és a gyengét megsegíteni mindig kész lelkét izgatja a kérdés, hogy hogyan lehetne ezen a szociális bajon segíteni. Ecélből nagy tudományos felkészültséggel vonultatja föl és pár találó megjegyzéssel ítéli meg az egyes ez irányban nyilatkozó theoretikusokat és mindig a legbeszélőbb példákkal támasztja alá a maga megállapításait és cáfolatait. Magát a kérdés lényegét gyökerénél ragadja meg s ennek alapján dönti azt el. Szerinte a kérdés lényege és megoldásának kulcsa az: megvizsgálni minden adónemnél azt, hogy gyakorol-e az befolyást valamelyik ármeghatározó tényezőié, mert csak ebből látható meg világosan, hogy hol és mily mérvben történik átáthárítás. Akinek egy kis nemzetgazdasági érzéke és tájékozódottsága van, rögtön láthatja, hogy Tisza ezt a kérdést is azonnal gazdasági alapjában és vonatkozásában ragadta meg. Mint az állam nélkülözhetetlenségének és örök rendeltetésének meggyőződéses híve. vitán felül állónak veszi az adózásnak az állami lét érdekében való szükségszerűségét, vagyis az ú. n. abszolút adóelmélet híve. Ennek Ariadne fonala mellett keres kiutat a labirinthusból, nagy közjogi érzékre vallólag leszögezve azt, hogy az állam – az illetékek kivételével – nem ismer a magánforgalomhoz hasonló ellenszolgáltatást. Az adózásban az adófizetők javára történt állami szolgáltatások megtérítését látja. Szerintem ez a meghatározása nem fejezi ugyan ki helyesen az adó közjogi természetét, mert közjogi értelemben minden közszolgáltatás, tehát az illeték is, az adóalanynak az adótárgyon keresztül és teherbírási képessége mérvében pusztán az állam által egyoldalúlag, imperialiter megállapított megterhelése s Tisza meghatározásában még ott rejtőzik a középkori hűbéres viszonzatszolgáltatási elméletek visszajáró szelleme. Ezért sántítanak egyes, ebből a meghatározásból vont következtetései is és nem meggyőzők, sem nem találók egyes illusztrációi, úgy-hogy maga is kénytelen beismerni, hogy adóztatási alapfelfogása egyik adónemnél jobban, a másiknál kevésbé domborodva ki, az általa annyira óhajtott igazságossággal is bizonyos ellentétbe és egyensúlytalanságba jut és helyt nem állóvá lesz a direkt és indirekt adók közt tett megkülönböztetése is. De ezen, bár téves meghatározása teljesen megfelel azon felfogásá-

nak, hogy az áthárítást a fentebb kijelentett alapelve szerint kell tárgyalni, hogy t. i. az illető adónem gyakorol-e befolyást valamely ármeghatározó tényezőre. S valamely vitairatot teljesen eredményesnek kell tekintenünk akkor, ha sikerül annak alaptételét összes konzekvenciáiban beigazolni. És ez Tiszának itt is teljesen sikerült. Levezetéseinél még azt a tudományos gondosságot is alkalmazza, hogy előzőleg tisztázza a követendő módszer kérdését s e tekintetben azt állapítja meg, hogy mivel az induktív (statisztikai módszer) csak arra a kérdésre adhat feleletet, hogy az árúk ára nagyobb vagy kisebb volt-e az adó behozatala előtt s ez mit sem bizonyít az áthárítás meg vagy meg nem történte felől, az induktív módszerrel nem dönthetjük el a kérdést, amelynek lényege az, hogy az ár jelenleg nagyobb-e, mint volna akkor, ha az nem volna adóval sújtva. Mert áthárítás csak akkor van, ha az áthárító anyagi helyzete ugyanaz marad, mintha adó nem volna, a másik felé ellenben az adóösszeg erejéig csökken és e tekintetben teljesen közömbös, hogy a kifizetést ki teljesítette. Az adóáthárítás kérdésének elvi (elméleti) eldöntése tehát csak deductive lehetséges.

Az adó definíciójától eltekintve többi megállapításai azután már egytől-egyig úgy gazdaság-, mint pénzügytani szempontból teljesen helytállóak. Így az, hogy amely nemzet tönkre nem akar menni, annak a nemzeti jövedelemből azaz az évi termelés disponibilis hozadékából kell adót fizetnie (Smith Ádám, Stein Lőrinc stb.). Igaz az a tétele is, hogy közgazdaságtani (s nem pénzügyi) szempontból az adókat nagyban és egészben fogyasztási és nem – mint azt többen állítják – termelési kiadásnak kell tekinteni; továbbá, hogy az adózás által az egyes adónemek által okozott egyenlőtlenség csak lassan egyenlítődvén ki, az adók konzerválása és hosszabb időn át változatlanul hagyása csak előnyös lehet s az jó adórendszerre és konszolidált gazdasági viszonyokra mutat.

Az egyes írókat (főleg Ricardot) logikus okfejtéssel veszi bírálatos tárgyalás alá és alaptétele bizonyítására sorra veszi a különböző hozadéki adókat az átháríthatóság szempontjából, minthogy ezeknél az adóknál az áthárítás – bizonyos feltételek mellett – sokkal könnyebb, mint a szellemi munkások és fix-fizetésűek adójánál, bár itt sincs az kizárva. A forgalmi adók első csoportja (árúszállításnál, adás-vevésnél stb.) mint termelési költség könnyen hárítható át. Második csoportjánál (levelezés és fogyasztási hitelnél) az adó a fogyasztást érven, az a fogyasztási adóval egyjelleű. A harmadiknál (ingatlanok átadása) rendszerint az adó közvetlenül egyik vagy másik felet, esetleg mindkettőt közösen terheli, de ha a vevőnél pretium affectionis vagy az eladónál kényszerűség esete forog fenn, az adóterhet kénytelen ő viselni s azt át nem háríthatja. Örökösödési adónál, mivel az forgalom útján utólag mástól be nem

szedhető, áthárítás nem lehetséges. A fogyasztó által befizetett {direkt} fogyasztási adó nem hárítható át, ellenben nem a fogyasztótól beszedett indirekt adó igen. A monopol árral bíró árúkra kivetett és a vevőktől fizetett fogyasztási adó általuk át nem hárítható, minthogy ezen árúk ára tisztán a vevők vételkedvétől és fizetőképességétől függ.

A munkásság adójának áthárítására a már Malthus helyesbített elmélete által is érintett az a körülmény határozó, hogy mekkora a munkáskereslet. Ha az nagy, akkor a vállalkozó, ha pedig kicsiny s vele szemben nagy a kínálat s így alacsony a munkabér, a munkás viseli az adót, ami így körforgásszerűvé teszi a dolgot, mert az alacsony munkabér lassítva a házasságkötéseket és szaporodást, megszükiti a munkáskínálatot, ami megnöveli a munkabért és fordítva. Ugyanis nem a munkabér igazodik az árúkészlethez, hanem fordítva s a munkabér nagyságát a népszaporodás iránti szükséglet és nem az árúkészlet határozza meg. Ennek következtében, mivel az adók egyrészt akár alacsony, akár magas munkabér mellett egyaránt a munkások viselik adóvisszahárítás útján, az adók behozatalát követő átmeneti időszakban pedig az egész adó őket terheli, kerülni kell a munkásra kivetett aránytalan adók behozatalát. Látjuk hát, hogy ezen értekezésének is végső konklúziója, utolsó akkordja az ő emberszerető szívének megcsendülése. Ő igazán élő cáfolata volt annak a felfogásnak, hogy az ész rendszerint az érzelem rovására fejlődik ki. A tiszta szív és tiszta elme lelki ikertestvérként élt mindvégig öbenne.

Többi, szintén értékes gondolatokban gazdag pénzügyi értekezéseit – bármily tanulságosak is azok (Valutánk rendezéséről, Valutarendezés és arányzásio stb.) mellőzöm, hiszen ezen szerény megemlékezés célját a Tisza gazdasági és pénzügyi téren is megnyilvánuló sajátos gondolkozásmódjának és páratlan jellemének rövid megrajzolása képezte csak s ahhoz elegendőnek tartom azt az ecsetvezetést, mellyel az ő szellemképét felidézni óhajtottam, annál is inkább, minthogy többi értekezései nem annyira átfogó s elméleti, mint inkább gyakorlati kérdések körül forognak. Már pedig Tiszát az ő grandiózus nagyságában nem ezekben, nem a mindennapiság körében, hanem halhatatlan lelkének minden időkre szóló megnyilatkozását jobban lehetővé tevő, egyetemesebb tárgyú munkáiban láthatjuk viszont.

Ezért mondtam igénytelen cikkem elején, hogy a Tisza István egyénisége valóban olyan volt, mintha nem is egy emberi egyed életéhez szükséges elemekből, hanem egy nemzet összes atomjaiból összetett nagy, nagy eszmei személyiség lett volna, akinél éppen ezért a nemzetnek minden gondolata, minden szívdobbanása visszhangra, minden érzése rokonérzésre, minden öröme és minden fájdalma megértésre talál. „Nagy volt a nagyokban, bölcs volt a kicsinyekben s gondja el nem fáradt

annyi sok ezekben.” Minden tettéből, minden szavából józan-ság, bölcsesség s mindeki iránt megértő, de főleg hazájáért lángoló munkás szeretet sugárzik felénk. Úgy érzem, hogy amint a világ Megváltója az Atya jobbján Őhöz bizonyára az emberiség boldogságáért és megigazulásáért könyörög, – a mi megdicsőült martirprófétánk az ő forrón szeretett nemzetének és népének boldogságáért és megigazulásáért imádkozik, áldva és szeretve azokat is, akik őt átkozták és kergették, egészen a halálig. Mert ő hős és hív maradt mindhalálig!